RECENZIE

DOLNÍK, Juraj: *SILA JAZYKA*. Bratislava: Kalligram 2012. 368 s. ISBN978-80-8101-657-8

Výrazom *sila jazyka* Juraj Dolník vo svojej poslednej knižke nadväzuje na Humboldtov pojem ľudská duchovná sila, od ktorého sa odvíjali jeho výklady duchovného rozvoja ľudstva vrátane roly jazyka. Pre Wilhelma von Humboldta jazyk bol silou, ktorá otvárala človeku dvere do sveta, a zároveň aj filtrom, cez ktorý vnímame svet. Preto podľa neho rozličné jazyky musia viesť k rozličnému nazeraniu na svet. Mnohoraké pôsobenie jazyka na formovanie osobnosti človeka ako individua i na utváranie jeho sociálnych vzťahov v rámci spoločnosti patrilo ku klasickým témam viacerých spoločenských vied. V súčasnej jazykovede, filozofii, sociológii, antropológii a v ďalších spoločenských vedách sa reflektuje najmä moc, ktorú jazyk preukazuje v rozličných sociálnych, politických, ekonomických a ďalších spoločenských formáciách. Autor knihy *Sila jazyka* sa však neuberá smerom systematického výkladu výrazu sila jazyka, ale predstavuje vlastné videnie viacerých aspektov jazyka reflektujúcich – do väčšej či menšej miery – to, čo tvorí obsahový potenciál výrazu sila jazyka. Výklad jednotlivých stránok tohto javu je rozvrhnutý do štyroch kapitol.

V prvej kapitole s názvom *Sila a jednota jazyka* J. Dolník najprv rozvádza azda najhlavnejšiu, východiskovú ideu W. von Humboldta, že jazyk nie je len prostriedkom spoločenského styku, ale aj súčasťou samej podstaty človeka, základom či dokonca podmienkou rozvoja jeho duchovných síl i formovania jeho svetonázoru. Je dobré, že J. Dolník v tomto kontexte predstavuje slovenskému recipientovi aj náhľady popredného predstaviteľa neohumboldtizmu Lea Weisgerbera na tesný, podmieňujúci vzťah medzi jazykom a ľudským spoločenstvom, vyúsťujúci do názoru, že všetky formy ľudského života sú podmienené jazykom. V tejto súvislosti je pozoruhodná aj myšlienka, že „jazykové spoločenstvo nie je jednoducho súhrn ľudí, ktorí hovoria rovnakým jazykom..., ale jednota individuí, ktoré sú v poli pôsobenia rovnakého materinského jazyka“ (s. 20), pričom jednotlivec sa nachodí stále v poli pôsobnosti materinského jazyka, a to tak, že „ho stvárnjuje na materinskojazykové individuum“ (s. 29).

Relácie jazyk – ľudský jedinec a jazyk vo vzťahu k ľudskému kolektívu sú predmetom podkapitol *Antropotvorná sila jazyka* a *Kolektívtvorná sila jazyka*. Vychádzajúc z myšlienky, že jazyk je sila, ktorá humanizuje bytosť formujúcu sa na človeka, J. Dolník pripomína ďalšiu dôležitú úlohu človeka, a to jeho rolu interpreta sveta, pričom jazyk tu slúži ako „brána porozumenia svetu“. V tomto „hermeneutickom“ kontexte autor uvádza názor Martina Heideggera, že človek je bytosť určená na interpretáciu, no pre výklad danej problematiky je prínosná najmä idea Hansa-Georga Gadamera, že každá interpretácia predpokladá jazykové médium. S tým potom súvisí téza, že „to, čomu môžeme rozumieť, je jazyk, čiže sám predmet porozumenia je jazykovo daný“ (s. 32) alebo aj ináč: jazyk je výrazom bytia samotných vecí, a ak rozumieme jazyku, rozumieme aj „svetu“, veciam, o ktorých jazyk vypovedá.

Východisková téza *jazyk je kultúra a kultúra je jazyk*, ktorá je názvom osobitnej podkapitoly, zahŕňa najmä Dolníkov výklady životných foriem daného spoločenstva (spôsobov

jeho života), ktoré sú zároveň aj jazykovými formami so štandardizovanými interpretáciami. Jedným z hlavných zámerov týchto explanácií je poukázať na to, že jazyk sa prejavuje v základoch kultúry, je výrazom jej diferencovanosti a diverzity, z čoho vyplýva alebo s čím súvisí aj rozličná interpretácia sveta sprostredkovaná jazykom. Na to nadväzuje úvaha o základnom metodologickom probléme chápania jazyka, ktorý autor v závere prvej kapitoly formuluje ako protiklad „jeden jazykový svet vz. dva jazykové svety“, a to v zmysle a vo vzťahu k saussurovskej dichotómii langue – parole, resp. Chomského diferenciácii jazyková kompetencia a performancia. V tomto výklade je implicitne obsiahnutá otázka reálnej a fiktívnej sily jazyka smerujúca k úvahe, či sila jazykového systému nie je (iba) fiktívna. V tomto protiklade sa vlastne premieta tradičná filozofická dichotómia súcno (javová stránka) – bytie (to, čo je za alebo nad javmi), čiže reč (súcno) zahŕňa manifestácie či aktualizácie jazyka (bytia). Postoj autora k tejto otázke je jasný: jazyka v „čistej“ podobe niet, „jestvujú len časovo a lokálne situované rečové aktivity a produkty“ (s. 160). V tomto stanovisku je obsiahnuté jedno z hlavných posolstiev tejto knihy, a to, že pri výklade jazyka by sa nemalo abstrahovať od živej jazykovej praxe, ktorá zahŕňa reálnych používateľov jazyka – jednotlivcov i spoločnosť.

V tomto kontexte súhlasíme aj s autorovým konštatovaním, že „základným prostriedkom učenia sa je imitácia“ (s. 76 – 77), pričom pod učením sa máme na mysli poznávanie sveta vôbec. K tomu sa žiada ešte dodať, že pokiaľ ide o osvojovanie si jazyka (materinského aj cudzieho), popri imitácii, zohrávajúcej významnú úlohu v segmentálnej a suprasegmentálnej rovine jazyka (súvis s akustickými javmi v prírode), veľmi dôležitú úlohu najmä pri osvojovaní si vetných či výpovedných modelov/štruktúr má analógia (výraz *výpovedné modely* používame so zámerom poukázať na ich späťosť s kompetenciou produkovať obsahovo a komunikačne zmysluplný, akceptovateľný text). Obidva postupy však tesne súvisia v tom zmysle, že pri osvojovaní si jazyka spolupôsobia. Osvojovanie si jazyka ako psycholingvistického či lingvodidaktického problému však nebolo témou tejto kapitoly. Autorovi išlo o akcentáciu sociálneho zmyslu nadväzovania na verbálny jazyk jeho imitáciou, čiže o realizáciu jeho kultúrneho potenciálu. Imitáciu verbálneho jazyka J. Dolník nechápe ako prosté napodobňovanie, lež ako rozvíjanie už jestvujúceho, nadväzovanie na prejavy verbálneho jazyka, pričom tu ide o imitačno-interpretáčnú vnášanie výrazov, ich obsahov a spôsobov používania do nových kontextov. V jednej z podkapitol druhej kapitoly však v súvislosti s osvojovaním si materinského jazyka a rozvíjaním jeho ovládania autor pracuje s výrazom „intuitívna analógia“, ktorým sa manifestuje dispozícia používateľa jazyka, založená na pragmatickologickom usudzovaní, používať jazykové prostriedky, resp. produkovať jazykové výpovede na základe alebo podľa vzoru už (vo svojom jazyku) zafixovaných prostriedkov či celých výpovedných modelov. Autor poukazuje na to, že takéto neuvedomované analógie ako prejav komunikačnej racionality sú v rozpore s extrakomunikačným prístupom ku kultivovaniu jazyka.

Výklady o sile jazyka v druhej kapitole s názvom *Jazyk v svetle kulturológie a sociálnych významov* sa opierajú o empiricky orientovaný prístup k uchopeniu kultúry ako heterogénneho fenoménu, produkujúceho rôznorodosť, rozmanitosť, pestrosť a diferencovanosť, pričom súdržným činiteľom je „zasvätenosť“ jednotlivcov do kultúrnej diverzity, jej vnímanie ako normálneho javu. Táto heterogenita, rozmanitosť, diferencovanosť sa podľa autora vzťahuje aj na jazykovú kultúru, a to v tom zmysle, že v ustálených diferencovaných komunikačných sférach sa štandardizovali príslušné používania jazyka, teda ako „viaceré jazykové kultúry“, vnímané používateľmi jazyka ako „jazykové normality“. To, čo používatelia jazyka

chápu (na jazyku) ako normálne, je podložené už spomínanou komunikačnou racionalitou ako základným princípom používania jazyka. Tento princíp môže optimálne pôsobiť aj vo vzťahu k spisovnému jazyku, ktorý po prekonaní historickej „epizódy“, keď hral rolu umelého jazyka, nadobúda status prirodzeného jazyka. J. Dolník na základe viacerých príkladov z tradičnej jazykovej kritiky a výchovy (*som smädný/hladný* je správne, ale *mám smäd/hlad* je nevhodné, nesprávne, lebo vznikli pod vplyvom nemčiny, resp. češtiny) ukazuje, že prístup k jazykovej kultúre opierajúci sa o tradičný kultový vzťah k spisovnému jazyku (v najvyšších štátnych dokumentoch je aktualizovaný výrazmi podčiarkujúcimi jeho mimoriadnu dôležitosť pre slovenský národ), oslabuje jazykové sebavedomie používateľov slovenčiny, zneisťuje ich a v skutočnosti obmedzuje vitalitu jazyka. (Tieto, ale aj niektoré ďalšie pasáže textu nadväzujú na autorove predchádzajúce publikácie o týchto otázkach a ďalej ich rozvíjajú).

V podkapitole *Sociálny zmysel spisovného jazyka* J. Dolník vychádza z Lotmanovho kultúrnosemiotického chápania textu ako každého artefaktu s istou funkciou a s istým zakódovaným posolstvom, čiže aj jazyk ako prirodzený artefakt je potenciálny text. A spisovný jazyk je tiež text, ktorému sa pripisuje národnokonštitučný význam, čím sa stáva najvyššou hodnotou, ktorú treba chrániť napríklad pred prenikom cudzích prvkov, ktoré by zastierali jeho národnú špecifickosť, ale aj pred narúšaním kodifikovanej normy ako prejavu neúcty k spisovnému jazyku. Pri tomto prístupe ustupuje do úzadia fakt, že spisovný jazyk vzišiel z jazyka ako prirodzeného artefaktu.

Pokiaľ ide o otázku „výnimočnosti“ spisovnej slovenčiny, ktorej sa J. Dolník objektívne kriticky venuje v závere druhej kapitoly, v tomto kontexte sa nám žiada vysloviť náhľad na tzv. „stredové postavenie“ slovenčiny v rámci slovanských jazykov. Táto pozícia sa zavše interpretuje aj tak, že slovenčina je akoby „esperanto“, lingua franca v rámci slovanských jazykov, vďaka čomu sa Slováci ľahko dorozumejú s nositeľmi iných slovanských jazykov. Podobné tvrdenia však nie sú podložené ani hlbšími lingvistickými výskumami, ani jazykovou praxou, napríklad skúmaním úspešnosti či efektívnosti interlingválnych (v našom prípade interslovanských) komunikačných aktov (máme na mysli situáciu, keď každý z účastníkov komunikácie používa svoj jazyk). Naše doterajšie pozorovania slovensko-slovinskej interlingválnej komunikácie spomenutý náhľad nepotvrdzujú: používatelia slovenčiny majú v komunikácii so Slovincami rovnaké problémy ako používatelia slovinčiny v komunikácii so Slovákmi. A pokiaľ ide o „zavarovanosť“ starých slovanských jazykových javov v slovenčine, treba sa dôkladnejšie pozrieť aj na iné slovanské jazyky, napríklad na bulharčinu, macedónčinu, na spomenutú slovinčinu, ale aj na východoslovanské a ostatné slovanské jazyky a ich nárečia: jedny si starobylé jazy zachovali v oblasti fonetiky a fonológie, iné v lexike a ďalšie v gramatickom (najmä morfológickom) systéme, resp. vo viacerých sférach jazyka.

Na spomínaný prenik cudzích prvkov do slovenského jazyka tematicky nadväzuje tretia kapitola s názvom *Jazyk v perspektíve cudzosti*, v ktorej sa autor koncentruje na dve aktuálne otázky, presahujúce rámec lingvistiky a (pri druhej otázke) zasahujúce do oblasti politiky, resp. kultúrnej politiky Slovenskej republiky: prvou je otázka xenolingvistiky ako náuky o cudzosti so zreteľom na jazyk, pričom sa autor osobitne venuje rozvíjaniu lingvistickej xenoslovistiky, a druhou jazyk v slovensko-maďarských vzťahoch v rámci Slovenskej republiky. Túto otázku J. Dolník dokladá výsledkami sociolingvistického výskumu vzťahov medzi občanmi slovenskej a maďarskej národnosti na južnom Slovensku so zreteľom na používanie slovenčiny a maďarčiny. Uplatňujúc xenologický pojem cudzosť, kulturologický koncept hetero-

akceptácia, sociologický termín inkluzívno-exkluzívne sociálne praktiky (manifestujú sa ako neustála reprodukcia opozície „my“ – „oni“, t. j. „tí, čo nás ohrozujú“) a známy spoločenskovedný pojem integrácia, J. Dolník okrem iného prezentuje nový, netradičný, ale efektívny teoretickometodologický postup skúmania problematiky interetnických a jazykových vzťahov. Z viacerých myšlienok obsiahnutých v tejto kapitole smerujúcich k podmienkam dobrého spolunažívania majority s minoritami uvedieme aspoň niektoré: väčšina aj menšina sú bázo- vými konštituentmi majoritno-minoritného superkolektívu; jeho prirodzená koexistencia, založená na tom, že občania sa v kontaktných situáciách riadia princípom kooperácie, by sa nemala narúšať „umelými“ intervenciami, ako napríklad jazykovým zákonom; „povahe majoritno-minoritnej koexistencie v Slovenskej republike zodpovedá interakčná forma, ktorá sa dá výstižnejšie zachytiť termínom prirodzená multikultúrnosť“ (s. 240); na to nadväzuje myšlienka prirodzenej regulácie akomodačno-asimilačnej proporcie v interakcii väčšinového a menšinového obyvateľstva. Aj pri týchto výkladoch je implicitne – a niekde aj explicitne – prítomná nosná téma analyzovanej knihy – sila jazyka, a to v tom zmysle, že sa skúma, aký podiel má jazyk pri formovaní interetnických vzťahov, resp. aký má vplyv na ich dynamiku, rozvíjanie a zmeny.

V motíve cudzosti J. Dolník pokračuje aj v poslednej podkapitole 4. kapitoly nazvanej *Konfrontácia seba projekcií*, poukazujúc na to, že problém cudzosti v ľudských kolektívoch (etnikách, národoch, kultúrach) má svoje korene v interakcii jednotlivcov, pri ktorej ide o konfrontáciu seba projekcie dvoch ľudských eg. V tomto kontexte autor bližšie predstavuje egolinguvistiku ako jeden z významných prúdov antropologicky orientovaného lingvistického bádania.

Knihu *Sila jazyka* uzatvára kapitola *Import cudzích textov prekladáním*, v ktorej sa fenomén cudzosti analyzuje a interpretuje vo sfére prekladateľstva, teda v kontexte importovania textov vytvorených v cudzom kultúrnom prostredí do vlastného kultúrneho prostredia. Výklad tejto problematiky sa opiera o tézu (resp. už získaný poznatok), že prekladateľ sa s cudzosťou vyrovnáva akomodačno-asimilačnou aktivitou, čiže daný komunikát (originál) prispôsobuje recepnému systému novej kultúrnej domény (asimilácia), pričom tento recepný systém prispôsobuje pôvodnému komunikátu (akomodácia). V závere tejto kapitoly autor poukazuje na rolu lingvistiky jednak pri rozvíjaní translatologických teórií a jednak pri rozvíjaní či zdokonaľovaní prekladateľskej praxe.

V závere môžeme konštatovať, že Juraj Dolník silou svojho výkladu o role jazyka v rozličných sférach spoločnosti vrátane spolunažívania etnicky zmiešaných ľudských kolektívov vo svojej (zatiaľ) poslednej knihe *Sila jazyka* potvrdzuje myšlienku Wilhelma von Humboldta, že jazyk je silou, ktorá otvára človeku dvere do sveta. Intervenciou do viacerých oblastí života spoločnosti kniha implikuje možnosti kooperácie lingvistiky s inými spoločenskovednými odbormi, preto možno predpokladať, že okrem jazykovedcov nájde svojich čitateľov aj v širšom okruhu spoločenskovedných bádateľov.

Juraj Vaňko

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra